

УДК 398

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-2-20>**Любов КОПАНИЦЯ,***orcid.org/0000-0002-8392-8909*

доктор філологічних наук,

професор кафедри фольклористики

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *lubovkopanytsya12@gmail.com*

ДОСЛІДНИЦЬКА ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ ТА ВІЗІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ СУЧАСНОЇ КИЇВСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОЇ ШКОЛИ

У статті, метою якої є огляд і широка популяризація досліджень з усної народної творчості, переважно дисертаційних праць останнього десятиліття, пов'язаних з Київським фольклористичним осередком, а також креативний погляд на основні перспективи і тенденції подальшого фольклористичного процесу в Україні. Основою дайджесту є деталізація та ілюстрація стратегії і тактики сучасної загальної фольклористики, досліджено особливості фольклористичних реалізацій на матеріалі класичного фольклору, фольклорних новотворів, політичного фольклору, дається системно-цілісний аналіз синкретичного тексту фольклору періоду Революції гідності та гібридної російсько-української війни 2014–2021 р.р., стан вирішення проблеми фольклоризму сучасної української літератури, оцінюється впровадження методології системного аналізу, ідея якого полягає в комбінації ритуального та структурного підходів із акцентом на гендерно-функціональну специфіку чарівних казок.

Проілюстрований спектр найголовніших наукових пошуків та інтересів сучасних науковців має на меті координацію майбутніх пріоритетних наукових проблем, дослідницьких ідей та аспектів вивчення фольклору. У статті продемонстрована актуальність як основних, «класичних», так і «новітніх» проблем вивчення усної словесності, спрямувань і здобутків української фольклористики, пов'язані з питаннями динаміки фольклору як відкритої системи, що постійно розвивається в діяхронічному й синхронічному напрямках.

У статті окреслено перспективи подальших досліджень у зазначеній галузі з огляду на її принципову важливість як для виокремлення базових стратегій соціокультурної політики, так і з метою формування актуальної проблематики фольклористичних досліджень та глибинних механізмів їх формування відповідно до потреб часу і для оптимізації науково-інформаційного простору України на сучасному етапі. Важливим інформативним завданням студії була спроба забезпечити користувачів інтелектуального доступу до інформації про українську гуманітаристику і народну культуру, яка не завжди є доступною не тільки із звичних джерел інформації, а й навіть з електронних інформаційних ресурсів, електронних каталогів бібліотек, із сайтів українських і зарубіжних бібліотек чи комерційних електронних довідкових служб особливо в часи соціальної та економічної нестабільності.

Ключові слова: інформація, фольклористика, актуальна проблематика, динаміка фольклору, київський фольклористичний осередок.

Liubov KOPANYTSIA,*orcid.org/0000-0002-8392-8909*

Doctor of Philology,

Professor at the Department of Folklore

Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) *lubovkopanytsya12@gmail.com*

RESEARCH INTENTIONALITY AND VISIONS OF THE REPRESENTATIVES OF THE MODERN KYIV FOLKLORE SCHOOL

In the article, the purpose of which is to review and widely popularize research on oral folk art, mainly dissertations of the last decade, related to the Kyiv folklore center; as well as a creative look at the main perspectives and trends of the further folkloristic process in Ukraine. The basis of the digest is the detailing and illustration of the strategy and tactics of modern general folkloristics, the peculiarities of folkloristic realizations based on the material of classical folklore, folklore innovations, and political folklore are investigated, a systematic and holistic analysis of the syncretic text of the period of the Revolution of Dignity and the hybrid Russian-Ukrainian war of 2014–2021 is given the state of solving the problem of folklorism in modern Ukrainian literature, the introduction of the systematic analysis methodology, the idea of which is a combination of ritual and structural approaches with an emphasis on the gender-functional specificity of magical tales, is evaluated. The illustrated spectrum of the most important scientific searches

and interests of modern scientists is aimed at coordinating future priority scientific problems, research ideas and aspects of studying folklore.

The article demonstrates the relevance of both the main, «classical» and «modern» problems of the study of oral literature, directions and achievements of Ukrainian folkloristics, related to the issues of the dynamics of folklore as an open system that is constantly developing in diachronic and synchronic directions. The article outlines the prospects for further research in the specified field in view of its fundamental importance both for identifying the basic strategies of socio-cultural policy and for the purpose of forming topical issues of folkloristic research and deep mechanisms of their formulation in accordance with the needs of the time and for optimizing the scientific and informational space of Ukraine on modern stage. An important informative task of the studio was an attempt to provide users with intellectual access to information about Ukrainian humanitarianism and folk culture, which is not always available not only from the usual sources of information, but also from electronic information resources, electronic catalogs of libraries, from the websites of Ukrainian and foreign libraries or commercial electronic reference services especially in times of social and economic instability.

Key words: *information, folkloristics, current issues, dynamics of folklore, Kyiv folklore center.*

Постановка проблеми. Метою цього фольклористичного дайджесту стала широка популяризація нових досліджень з усної народної творчості, дисертаційних праць (пов'язаних з київським фольклористичним осередком) за останнє десятиліття і загалом погляд на основні тенденції фольклористичного процесу в Україні, відтворення в пам'яті основних напрямів, спрямувань і здобутків української фольклористики, ознайомлення з сучасними тенденціями в царині науки про усну народну творчість і впливом на неї глобалізаційних, євроінтеграційних процесів у сучасному соціумі, висвітлення питання динаміки фольклору як відкритої системи, що постійно розвивається в діахронічному і синхронічному напрямках, продемонструвати спроби фольклористів охарактеризувати тип сучасного народного оповідача у світлі вивчення модерних трансформацій усної народної творчості, забезпечивши віддалених користувачів інтелектуального доступу до інформації про українську гуманітаристику і народну культуру, яка не завжди є доступною не тільки із звичних джерел інформації, а й навіть з електронних інформаційних ресурсів, електронних каталогів бібліотек, із сайтів українських і зарубіжних бібліотек чи комерційних електронних довідкових служб особливо в часи соціальної та економічної нестабільності. Ми визнаємо той факт, що наша стаття не зможе охопити увесь науковий доробок київської школи фольклористики, всі теоретичні аспекти питань, пов'язаних із вивченням народної культури, надавши перевагу найбільш важливим проблемам та їхнім науковим інтерпретаціям.

Виклад основного матеріалу. Першим дослідженням у нашому діалозі про українську народну культуру буде філолого-філософське дослідження Анатолія Ціпка «Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності» (Ціпка, 2015, 2016). Тут доречно нагадати одну тезу з «Передмови» до «Історії українського письменства» Сергія Єфремова, яка часто варіюється в літературознавчих працях. Це думка вченого про те, що історія літератури – це не істо-

рія книг, а історія в людській творчості ідей. Одним словом, головним предметом вивчення книжної чи усної культури мають бути ідеї в їхній етновизначаючій, інкультуруючій, соціалізуючій функціях. І це, перш за все, теорія універсуму і теорія образу. А якщо спроєкувати думку Єфремова на предмет дослідження Ціпка «Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності», з якого варто почати розмову про українську фольклористику ХХІ ст., то перше завдання фольклориста-дослідника – це атрибуція культурних і літературних явищ за шкалою чи системою цінностей, вироблених у культурно-словесному просторі «усного» та «писаного» у такій послідовності: мова – фольклор – словесність – література. І друге, словами самого ж автора монографії, – «зчитування» художньо-сприйнятєвого та гносео-мисленнєвого досвіду старших часів через розгортання моделі топіки, загальнокультурних образів, концептів як багаторівневої динамічної ціннісної системи взаємозв'язаних елементів, яка складає ієрархію за ступенем значущості для людини.

А як методологічний напрям медієвістики монографія А. Ціпка – це спрямування на етносеміотику та поновлене релігієзнавцями в культурному дискурсі поняття ієротопії – тобто вчення про сакральні простори як особливу форму творчості людини. Таким ієротопійним текстом автор монографії «Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності» пропонує «Київський текст» святості і як матеріал словесної практики, на якому конструється творчий словесно-культурний простір, і як творчий масив та широке творче контекстування на кількох рівнях – словесності, малярства, будівного досвіду, церковної обрядовості, співаної організації слова й тексту тощо.

З цієї дослідницької позиції А. Ціпка створюється своєрідна матриця, на основі якої розглянуто певний спектр проблем і проаналізовано цілий комплекс культурних цінностей, універсалій у тяглоті культуротворчих процесів, зокрема – народні традиції, звичаєво-обрядова народна творчість, хрис-

тиянська обрядовість і церемоніальність та навіть усний спосіб чи форма вираження широкого контексту творчого слова у системі давньоукраїнської словесної культури, народне православ'я, котре постає історичною формою розвитку фольклорної свідомості.

І тут, природно, після ознайомлення з працею А. Ціпка, народжуються не тільки певні думки і висновки, а й зауваження щодо потрактуванням автором фольклорного контексту. Правда, питання взаємозв'язків «усного» та «писаного» – це одне з найдискусійніших питань історії літератури, не зважаючи на висновки такого авторитета, як Михайло Возняк. Але варто відзначити логічний напрям дослідження, обраний автором. В експериментальній стратегії А. Ціпка і цілком природним, і аргументованим видається те, що, так би мовити, на «вході» аналітичного процесу перебуває книжна культура в сукупності всіх складників і стосунків як своєрідний текст-ядро, або точніше, – світоглядна, семантична, прагматична і комунікативна система. Це «культурний спосіб» структурування, сприйняття і закорінення священних смислів у словесному культуротворенні. А культурною домінантою простору святого та священного А. Ціпка обирає космогонічну модель образотворення в різноманітні знаковості топосів та смислів, або «ідео-образ», «образо-чин» та «со-мисліє» в термінах автора дослідження. А саме: Книга, обряд, мова, місто-город, святий город і земне місто, «своя хата», «своя церква», «друге тіло» та ін.

А на «виході» цього аналітичного процесу дослідження взаємин «усного» та «писаного» – підкреслимо, у логічному сенсі – ікономія, Боже-ственне домобудівництво, тобто народна культура як інтегральна система, як семантична локалізація цих релевантних художньо-образних структур і культурних домінант. Прикладом такого аналізу системності книжного тексту на широкому культурно-словесному просторі, представлений різними рівнями (предметним, дієвим, вербальним), є, наприклад, розділ монографії «Гносео-естетична специфікація давньоукраїнської словесності».

Тому обрана автором дослідницька стратегія скеровує читача не просто на безпосереднє входження в текст: книжний чи усний, пріоритетність у впровадженні техніки структурно-семіотичної інтерпретації або герменевтичної реконструкції, як і тлумачення більше «філологічне», більше «філософське» чи більше «культурологічне», оскільки автор водночас творчо сприймає й досвід культурології, семіотики, ієротопії, чим забезпечує собі широкий дослідницький інструментарій

у перевибудові концептуального й символічного простору давньоукраїнського слова. Важливим у пропонованому дослідженні є і те, що всі операційні моделі та процедури інтерпретації смислокультурного тексту давньоукраїнської словесної культури перетворюються на дискурс, метою якого є інтерпретування інших дискурсів: історичного, ідеологічного, фольклорного, лінгвістичного, естетичного, філософії й етнології релігії, різних культурних контекстів, в яких центром виступає духовно-екзистенційний досвід «Київського тексту» святості у давньоукраїнському словесному культуротворенні.

Підкреслимо, що саме поєднання окремих локальних теорій з авторськими критеріями раціональності, діалогічності дослідження, джерельна база якого містить 1051 позицію, його відкритість на будь-які можливі культурні контексти і об'єкти дослідження (нагадаємо, це додатково словесно-художні масиви народів, що належать до духовного простору християнського Сходу, твори русько-українських авторів від Нестора Літописця до Василя Григоровича-Барського, авторські польові записи з різних регіонів України та навіть у російському старообрядницькому середовищі та ін.) – усе це дозволяє більш творчо прочитати і зрозуміти гносео-мисленнєвий досвід давньої доби, етнічний культурний феномен і основні його формовияви.

Однак все ж одне дискусійне питання після прочитання монографії виникає. І стосується воно проблеми взаємозв'язку «усного» і «писаного» та інтерпретації усної форми побутування і втрати зовнішніх ознак книжності в домашніх молитвах, обрядовій оказіональності «Требника» («Молитвослова») як «кенозису» – тобто своєрідної адаптації християнської топіки та типології у творчому процесі. Видається, що тут зобов'язуючу роль відіграє не стільки усний спосіб чи форма виголошення тексту, (а саме це акцентує автор, говорячи про їхній «замовляльний чин»), а такі прикмети колективності, або усності, як імпровізаційність у фольклорі, з одного боку, а з іншого – ритуальність, прагматика та індивідуалізація тексту в замовлянні. Тому в контексті цієї ж проблеми дещо спрощеним сприймається і висновок дослідника про «монастирський», тобто тихий, «свій» (в означенні автора) спосіб виголошення замовляння як актуалізацію слова. Звичайно, ніхто не заперечує спільну генетичну основу різних індивідуальних і колективних молитов-заклять, що, мабуть і мав на увазі А. Ціпка, приймаючи думку Михайла Грушевського. Та проблема тут в іншому: первісною основою замовляння (а вони виникли раніше

від культурної релігії) були обрядові, магичні дії, імітаційні рухи і часто зовсім без слів. А коли у замовлянні з'являється обрядове слово, особлива мовленнєва техніка, воно, слово, як символічний паралельний код за асоціацією коментує предмет чи образ замовляння, підсилює ритуально-магічний статус замовляння у досягненні практичної цілі та навіть в домінантній позиції залишається частиною обряду.

А тому переконливості у відповіді на питання про усну форму побутування книжних текстів сприяло б урахування установки і домашніх молитов, і текстів замовлянь, заклинань, примовок, шептань, прокльонів, клятв як оказіональних ритуалів саме на стереотипну норму масової поведінки, на результат і комунікативну позицію заклиналих текстів. По суті, всі твердження автора дослідження «Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності» чи про простоту слова, «хатне» передавання християнського смислу слова в «народній керигмі», у «співаному» слові в народних псалмах, чи його судження про просторові образи святого і священного (підрозділ 5.4 «Від церкви до хати»: єдиний простір святого та священного в словесно-духовному досвіді українців) та й загалом про взаємини між «писаним» і «усним» у творчому полі русько-українській спільноти обертаються саме навколо «більш комунікативних», як пише А. Ціпка, або ритуалізованих образів і способів сприйняття та закорінення смислів «книжного».

А у висновку зазначимо: дослідження Анатолія Ціпка – це широке, оригінальне і новаторське, інтердисциплінарне й багатотекстове прочитання давньоукраїнської словесності із залученням диференційованих культурних контекстів. Особливе значення у дослідженні суті «Київського тексту» давньоукраїнської словесності має фольклорний контекст, природна необхідність і роль якого доведена автором дослідження.

Наступна фольклористична праця, яка заслуговує на нашу увагу, – це монографія знаної фольклористики, кандидатки філологічних наук, доцентки Алли Павлової «Співанка-хроніка в контексті етнокультурної традиції українства» (Павлова, 2021) має інший науковий вектор, спрямований на вивчення українських ліро-епічної традиції. Усну традиційну культуру українців можна розглядати як цілісний духовний архетип нації, як своєрідне протоядро художньої культури, особливий пласт в історії суспільства. Він інтегрує культуру соціуму певної етнічної приналежності на особливому рівні історичного розвитку. Український фольклор багатогранний, поліфункціональний, оскільки в

ньому виявляється і безмежна народна мудрість, і власне специфічне світосприйняття, і історична достовірність. Народна поетична творчість утілює вищі духовні сили народу, відбиває елементи національної свідомості, це особлива художня цілісність, він постійно трансформується, еволюціонує. Усі ці риси співанок-хронік як унікального явища українського фольклору докладно проаналізовані авторкою монографії.

Детально розглянувши рукопис монографії Алли Павлової «Співанка-хроніка в контексті етнокультурної традиції українства» (Павлова, 2021) з урахуванням вимог до такого виду кваліфікаційних робіт, можна зробити висновки узагальнюючого та оцінювального характеру. По-перше, рецензована робота логічно структурована: наявні передмова, яка становить методологічний апарат дослідження, виклад матеріалу дослідження у чотирьох розділах, висновки, список використаних джерел. Авторкою обґрунтовано актуальність теми, окреслено практичне значення результатів, отриманих у ході наукових студій, виокремлено новизну праці. По-друге, основна частина роботи, яка присвячена реалізації поставлених завдань, виокремлюється ефективністю текстологічного аналізу співанок-хронік, інноваційним осмисленням нерідко маловідомого фактичного матеріалу.

Так, у першому розділі монографії – «Проблеми дослідження співанки-хроніки в контексті української фольклористики» – простежено історію збирання, теоретичного осмислення та публікацію пісень цього жанру від початку XIX ст. до наших днів. Алла Павлова створила своєрідну панораму студіювання пісень-хронік із залученням збірок О. Кольберга, Ж. Паулі, Вацлава з Олеська, записів В. Гнатюка, Ф. Колесси, Ю. Федьковича, М. Павлика, праць І. Срезневського, І. Франка, сучасних дослідників О. Дея, Н. Шумади, С. Грици та інших. Детально систематизувавши виокремлення іманентних рис жанру пісні-хроніки у різних дослідників, авторка монографії внесла корективи до наявного на сьогодні у фольклористиці визначення жанру співанки-хроніки, акцентуючи увагу на функціональність цих пісень.

Наступні аналітичні розділи демонструють дотриманість єдиній обраній методології дослідження: експертиза текстів співанок-хронік – унікального явища українського усного ліро-епосу, що зумовлює можливість коректних порівнянь і отримання аргументованих висновків щодо поетико-естетичної системи цього жанру. На приклад, у другому розділі «Поетика співанки-хроніки» авторкою акцентується увага на головній особливості цього жанру: в основі сюжету творів –

виняткові події з життя людей, їхні духовні запити, індивідуальні риси особистості, вияви поведінки, адже особистість у виняткових обставинах унікальним чином розкривається через зібрану в себе життєву реальність. Цілком природно, що осмислюючи генезу пісень-хронік, дослідниця переходить до аналізу комунікативного аспекту фольклору, адже нарративна тенденція, породжена необхідністю осмислення людиною власної сутності та сенсу буття, в ході фольклорної трансмісії зумовлює вплив автора-виконавця на аудиторію. Цілком інноваційним є аналіз семіотичного поля співанок-хронік, хоча він і представлений у дослідженні, здавалось би, традиційними фольклорними символами «сонце», «гори», «дорога», «криниця», «бук», «береза», «птаха» тощо. І тут доречним і важливим буде відзначити обраний авторкою матеріал для дослідження, який містить не лише пісні-хроніки, а й використано пісні про опришків, еміграцію, сучасні події, що значно розширює і масштаби дослідження, і переконливість висновків.

У третьому розділі «Парадигма трагічного у співанці-хроніці» особлива увага приділяється феномену переживання, який наявний у двох реальностях твору. Тому не випадково магістральною константою аналізу дослідження співанки-пісні стало зображення мистецтва трагічного у творах, яке, як пише авторка монографії, засноване на дисгармонійному співвідношенні між одиничним та загальним у житті людини. Проаналізувавши численні тексти співанок-хронік із різних збірок, періодичних видань, А. Павлова акцентує головне: трагізм особистості виявляється на рівні неодмінного існування в її сутності й поведінці амбівалентності, психічного стану роздвоєності – любові та ненависті, глибокого морально-етичного парадоксу, розриву між тим, як має бути і тим, як є насправді, яким напрямком слідувати чи як вчинити тощо.

У четвертому розділі «Трансформації реального факту в співанці-хроніці» А. Павловою констатовано, що важливого значення набуває визначення в поетичній структурі співанки-хроніки культурно-сміслових функцій індивідуального авторства як формотворчого явища, а тому й найкраще передає сенс, особливості і навіть роль пісні сам автор-виконавець. Аналіз співанок-хронік, зокрема пісень про опришківського ватажка Мирона Штолу із збірника В. Шухевича, полк «Парма» із збірника Я. Головацького тощо показав, що автор хронікальної пісні намагається органічно й закономірно поєднати традиційне з фактографічністю, змалювати, відтворити у по-

етичному слові саму реальну дійність, яка закладена законами цього фольклорного жанру.

Монографія завершується списком використаних джерел, що переконливо підтверджує достовірність та обґрунтованість констатацій, зроблених автором. Аналіз монографії А. Павлової «Співанка-хроніка в контексті етнокультурної традиції українства» підтверджує, що вона виконана на високому науковому рівні, має, безсумнівно, теоретичне і практичне значення. Достовірність сучасному стану та провідним тенденціям розвитку фольклористики, застосуванням комплексу методів дослідження, який є необхідним і достатнім, відповідністю логіки наукового пошуку, його меті та завданням, використанням різноманітних джерел.

Наступна актуальна проблема, яка перебуває в полі зору київської школи сучасної фольклористики: взаємозв'язок фольклору і літератури. Треба визнати, що проблема літературного фольклоризму, навіть за наявності великої кількості робіт, присвячених окремим питанням використання фольклору тим чи іншим письменником, далека від остаточного вирішення, хоча і залишається актуальною і традиційною проблемою як фольклористики, так і літературознавства. Здається всім відомо, що таке фольклоризм. Достатньо глибоко вивчено питання взаємодії фольклору і літератури минулих століть, стадіальність фольклоризму. Але потрібно визнати, що сьогоднішній стан проблеми фольклоризму сучасної авторської прози, і зокрема творчості популярної письменниці Марії Матіос, масштабно й чітко не вимальовує особливостей епічного дискурсу її творів, не дає чітких відповідей на питання: які типи фольклоризму домінують в прозових творах М. Матіос, хоча критика виокремлює в них і «буковиноцентризм», і «гру історичними епохами, аналогіями, стилями, мовами» (В. Соболю). Так само сучасна фольклористична і літературна критика не пропонує об'єктивний аналіз авторських семантичних модифікацій, видів і підвидів, форм вияву фольклоризму у новелах, повістях, романах письменниці. Тут, правда, слід згадати кандидатську дисертацію 2018 року пані Н. Завадської «Міфопоетика простору у прозі Марії Матіос» зі спеціальності 10.01.01 – українська література (Житомирський державний університет імені Івана Франка). Та ці попередні зауваги, видається, уже визначають актуальність і новизну дисертації Я. Савощенко «Фольклоризм авторської прози Марії Матіос» (Савощенко, 2019).

У кінцевому рахунку, приймаючи наукові положення дослідниці, звернемо увагу на декілька найбільш істотних наукових результатів дисертації,

що надають їй особливої ваги: це впровадження комплексної методики дослідження – компаративний аналіз як методологічний принцип; систематизація персонажів художніх творів М. Матіос за типологічною матрицею казкового трикатегоріального персонажного ряду, внаслідок чого встановлено функціональні й семантичні паралелі літературних образів і образів чарівної казки, їхня національна ідентичність; це структурний аналіз творів М. Матіос, який сприяє глибшому осмисленню сюжетних елементів творів письменниці; і нарешті, на рівні спільних чи близьких народних уявлень і поведінкових приписів про смерть, норм поховально-поминального комплексу, колективних уявлень про долю, фатум, міфологічну символіку води, землі, казкового мотиву заборони-порушення, священного табу обґрунтовано фольклорні витоки й семантичні зв'язки концептів, символів, образів, авторських сюжетів творів М. Матіос з традиційною культурою, обстоюється думка про сюжетотвірні аспекти фольклорного субстрату в творчості письменниці, яка схарактеризована Я. Савощенко як власна концептосфера, що складається з засадничих етнічних понять (мораль, доля, життя, смерть, гріх, спокута, пам'ять, земля) і окреслена як приклад паритетного фольклоризму.

А мета роботи Яни Савощенко, що полягає в можливості подальшого дослідження теорії фольклоризму та методології дослідження фольклорно-літературних взаємин, осмислення авторської рецепції фольклорної традиції на образно-персонажному, архетипо-знаковому та жанрово-композиційному рівнях з урахуванням індивідуальної картини світу письменниці, визначає всю структуру роботи. Цим питанням присвячені аналітичні розділи дисертації – «Казкові ремінісценції у творчості Марії Матіос» та «Образно-символічна парадигма авторської творчості Марії Матіос», котрі демонструють дотриманість єдиній обраній методології дослідження: апеляція, словами авторки дисертації, до «художньої майстерні письменниці», яка, з одного боку, дає змогу глибше осмислити її творчість, а з іншого – зумовлює можливість коректних порівнянь і отримання аргументованих висновків щодо ролі фольклору, залученого в художній текст. При цьому Я. Савощенко демонструє вміння глибоко і всебічно на всіх рівнях (традиційно-звичаєвому, світоглядно-естетичному, художньої образності фольклорних творів) вирізняти в авторських текстах особливі народнопоетичні інтенції.

Авторка дисертації на звання кандидата наук продемонструвала наукову зрілість, ерудицію, вміння описувати складні етнокультурні та літера-

турні факти й логічно та доказово аргументувати розв'язання основних аспектів задекларованої проблеми дослідження. Однак знайомлячись з цим дослідженням у фольклориста природно виникають питаннях. Визнаємо, що дисертація Я. Савощенко багата на тлумачення фольклоризмів, на приклади використання українського фольклору в авторському творі. Систематика цього матеріалу прозора підпорядкована сформульованій у вступі меті й завданням: проаналізувати науковий дискурс і здійснити огляд фольклористичних та літературознавчих розвідок, присвячених порушеній проблемі. Але виникає питання, чому огляд історіографії починається саме з XIX ст., а не, скажімо, з українських поетик XVII – першої половини XVIII ст. кола Києво-Могилянської академії, які спиралися на т.зв. «наслідування природи», жанрові і стилістичні моделі не тільки античної і новолатинської літератури, але й зразки античної та християнської міфології? Видається, доречним, хоча б побіжним (можливо, на рівні мовно-стилістичному) у дослідженні міг бути залучений аналіз заявленої проблематики на матеріалі віршових творів М. Матіос, який додав би переконливості деяким висновкам авторки дисертації. Зрештою, певний сумнів викликає і наступна теза Я. Савощенко: «Твори авторки мають певні спільні риси з масовою літературою. У багатьох із них діють закони жанру (детектив, трилер чи роман мелодрама); у більшості порушуються злободенні (а не вічні) теми, що хвилюють «у цю хвилину».

Але в творах М. Матіос фольклорний елемент стандартно не копіюється, як у масовій літературі. Якщо масліт цікавить у фольклорі тільки візуальний образ, стереотипність іміджів героїв, атрибуту чарівності або прикмети казкової дійсності, то М. Матіос фольклорний мотив чи образ приваблює своїми можливостями метафоричного опису і символізації зображуваного. Фольклорний мотив використовується в творах письменниці як структурний, значеннєвий, семантичний. Це сучасний контекст, а не вирішення негайних питань. Зрештою, творчість Матіос має свої закони, свої функції і свою аудиторію. І це успішний україномовний продукт, який приваблює широкі маси.

Для фольклористів уже є визнаним факт, що фольклор – це продукт не тільки культурний, але й історичний і соціальний. Адже механізми соціальних фантазій чіткіше проявляються саме в тому, що ми називаємо фольклором. Але така аналітична позиція буквально не означає, що це культурне явище можна аналізувати як проєкцію на суспільне буття народу або важливі історичні етапи в його житті, або як контркультуру виключно позбавле-

них свободи верств населення. Так само помилковим буде ототожнення чи просто наближення «фольклорної» колективної рецепції політичних структур і подій та політичної культури суспільства, тобто власне з категорією «політика».

І сьогодні, оцінюючи нове дослідження з царини політичного фольклору («Український фольклор спротиву: традиція і модифікація, трансмісійні механізми» (Закальська, 2021), авторкою якого є молода фольклористка Ярина Закальська, помилковим буде ототожнення чи просто зближення текстів фольклору спротиву і «фольклорної» колективної реакції в них тільки із суспільно-політичними подіями 2014–2020-ого років та з категоріями «революція» і «війна».

Саме тому для чіткого розмежування цих двох соціально-комунікативних сфер суспільного життя етносу і стратифікації фольклорного тексту ХХІ ст. Я. Закальська у своєму дослідженні поклалася на критерій категорії «традиція», що передбачає не стільки різні ступені інтерпретації «реальної дійсності» у фольклорних новотворах, як втілення традиційних смислів у вербальній і невербальній формах, а також прогнозує наперед і різні аспекти взаємозв'язків між різними текстами-інтерпретаціями, і нарешті, намічає встановлення співвідношення між феноменом традиції та індивідуальною творчістю. Такий виважений, без ідеологічної ангажованості, дослідницький підхід до вивчення фольклорного тексту, його змістової інтерпретації, який обраний авторкою дисертації, був і залишається одним із найважливіших аспектів фольклористики.

У кандидатській дисертації «Український фольклор спротиву: традиція і модифікація, трансмісійні механізми» дається системно-цілісний аналіз синкретичного фольклорного тексту періоду Революції гідності і гібридної російсько-української війни 2014–2021 р.р., проаналізовано генологічну парадигму фольклору спротиву, виокремлено традиційні та модифікаційні елементи у фольклорі досліджуваного періоду, типи трансмісійних механізмів і, зрештою, показано, як вербальні і невербальні явища з ознаками фольклорності народжуються в сучасній колективній творчості, що, зрештою, обґрунтовує і введення авторкою в науковий обіг категорії «фольклор спротиву» за головним принципом досліджуваного текстового масиву – національно-державницька і суспільно-політична детермінованість. І це виправдано, оскільки для оцінки широкої і вузької візії суспільно-політичних аспектів, які часто навіть і не вербалізовані в текстах фольклору спротиву, потрібен інший понятійний апарат.

Таким чином, дослідження «фольклору спротиву» як різновиду соціального діалогу і способу смислотворення, яке подала до захисту Я. Закальська, – актуальне і теоретично вагоме найперше тим, що дослідження переконливо і аргументовано доводить: фольклор спротиву – це духовний феномен українського народу, який дає широке уявлення про українську усну культуру як процес. Тобто: авторська стратегія спрямована від формування способів трансмісії до фіксації різних виявів самоідентифікації та самозбереження індивіда в авторському тексті, від вивчення питань генези й еволюції, типології традиційних фольклорних жанрів, культурних топосів, концептів, образів, етнічних стереотипів, мотивів і сюжетів з суспільно-політичним смислом до проблем ширших – генези і взаємодії різних дискурсів (політичного, ідеологічного, соціального, культурного, ментального, мовного, контекстуального) у фольклорній творчості.

Ця дослідницька стратегія авторки дисертації цілком прийнятна: по-перше, вивчення українського фольклору спротиву як важливої ланки сучасного фольклоротвірального процесу за його основними атрибутивними ознаками, а по-друге, як своєрідної парадигми фольклорних жанрів із політичною складовою за тематикою конфлікту, за ціннісною парадигмою, за механізмами реалізації фольклорних смислів, елементів традиції у статичі і динаміці як єдиної концептосфери української національної ідеї та української «картини світу» загалом.

Дисертація Я. Закальської заслуговує на увагу і тим, що авторське прочитання сучасного фольклору пропонує нову інтерпретаційну програму. А саме: фольклор спротиву ХХІ ст. сприймається як творчий продукт; чітко окреслюється контекст, який породжує/актуалізує фольклорну текстову структуру і середовище творення усного продукту у трансмісії фольклору; вирізнені традиційні фольклорні жанри (частівка і коломийка, анекдоти, паремії, вертеп – найбільш мобільні і лаконічні жанри) як декларація соціальних і політичних явищ; визначена кореляція між авторським твором і його колективним сприйняттям.

Авторка дослідження, аналізуючи політичні анекдоти в контексті сміхової культури, поділяєте їх за тематичним принципом на блоки, виокремлює сюжети в кожному з цих блоків і, зокрема, аналізує образний ряд через антиномію свій/чужий чи, точніше, через її трансформацію в тріаду свій/чужий/інший. Зазвичай ця традиційна опозиція свій/чужий або ми/вони, яка успадкована нами від давніх греків, визначається як основний прин-

цип відокремлення «свого» та «чужого» етносу за культурним критерієм і найперше пов'язана з етнічними і соціальними стереотипами. Тому природно виникає запитання: як саме в образах «свого» і «чужого» в політичному анекдоті фольклору ХХІ ст. визначається етнокультурна традиція, яка формується в народній свідомості і втілюється в жанрах традиційного фольклору? І наступне. Чи залежить від світоглядної, соціальної, культурної позиції автора-виконавця політичного анекдоту конструювання образу «чужого» в цьому жанрі?

І нарешті, можна без жодних сумнівів стверджувати, що поява фольклористичного дослідження Аліни Опредянської «Міфологема «андрогінність» в українській чарівній казці» (Опредянська, 2023), подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 035 «Філологія» – об'єктивно давно назріла вимога часу. І на це є неупереджені причини. Нині ми спостерігаємо зростаючий науково-теоретичний інтерес до гендеру, гендерної ролі, до образу андрогіна, ідеї андрогінності та досить широкий спектр дискурсів, у яких ці поняття представлені. Якщо Платонові належить перша спроба філософського осмислення образу андрогіна, але переважно в контексті його зв'язку з ідеєю любові як вічної жаги воз'єднання, то сьогодні андрогінність є сферою інтересів психології, психіатрії, соціології, культурології, мистецтвознавства та гендерних досліджень в галузі міфології та фольклористики. Введення гендерної проблематики в теорію фольклору дозволяє об'єднати в одне ціле багато окремих сфер фольклористики: усну словесність, міфологію, первісну релігію й вірування, ритуалістику, символіку культури, традиціологію, казкознавство, різноманітні технології дослідження фольклорного тексту тощо. Не останню роль в актуалізації концепту АНДРОГІН, міфологеми «андрогінність» відіграють зміни у методологічній ситуації в гуманітарних науках – відхід від універсалізму до індивідуалізації і послаблення дослідницьких стереотипів, з одного боку, а з іншого, – оновлення понять «андрогінність», «андрогінія», що пов'язано з широкою інтерпретацією цих культурних значень.

Отже, актуальність, новизна і теоретичне значення обраного авторкою дисертації дослідницького вектору не викликає ніяких сумнівів, а коментуючи опрацювання Аліни Опредянської гендерної специфіки казкового епосу, критеріїв та принципів її класифікації, можна стверджувати, що дослідження дають реальні результати у тих

випадках, коли для вивчення системи жанру чи будь-якого фольклорного продукту, розвитку та функціонування культурного явища чи усвідомлення його своєрідності залучається методологія конкретної наукової парадигми в кореляції з системним підходом. А беручи до уваги поліелементність жанрової структури чарівної казки (жанрова контамінація, міфо-ритуальний і соціальний контексти), увиразнення гендеру в казковому наративі як багатоепізодної ініціації не лише з позиції уже класичного у казкознавстві погляду функції, а ширше – в генезі та семантичному статусі цього етнічно орієнтованого фольклорного феномена у загальнонаціональному культурному просторі – бере на себе і соціальні функції етнічної ідентифікації.

Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційної роботи А. Опредянської, варто вказати на результати, що мають вагому наукову новизну. А новизну цього дослідження фольклористики визначають дві найвиразніші тенденції. Перша з них – це теоретично вивірена методологія системного аналізу, ідея якого полягає в комбінації ритуального та структурного підходів із акцентом на гендерно-функціональну специфіку казкових героїв/героїнь, завдяки якому вперше в українській фольклористиці обґрунтовано засадничі поняття міфологеми «андрогінність» як продуктивної та впливової категорії українських чарівних казок, за якою цей тематичний різновид народного казкового епосу описано як цілісне явище, як один із сегментів загальнонаціонального фольклорного простору. Це дало змогу авторці виокремити ті системотворчі параметри, які визначають специфіку персонажів і фольклорного казкового тексту загалом, а також розробити комплексну систему опису українських чарівних казок в контексті питань гендеру як структурованого ритуального простору зокрема, аргументувати положення про андрогіна в міфологічному і казковому контексті як функціональної прастаті.

Окрім того, А. Опредянська, поставши перед собою завдання в інтерпретації міфологеми «андрогінність» дослідити її специфіку як функціонального гендеру (гендеру – андрогінного) у чарівних казках в параметрах ритуального, структурного та гендерного підходів до фольклору та казкознавства, досягла конкретних наукових результатів: по-перше, увиразнила межі впливу андрогінності на подальший перебіг казкового сюжету і розробку персонажної системи казки; по-друге, встановила роль вірувань, ритуалів та археологічного матеріалу щодо андрогінної властивості героїнь/героїв чарівних казок. Друга

тенденція – це інтерпретативний підхід, котрий полягає у введенні в науковий обіг і фольклористичній експлікації нових концептів АНДРОГІН, АНДРОГІННІСТЬ у сфері чарівної казки, а також запровадженні нової схеми аналізу героїв чарівної казки в межах структурно-ритуального та гендерного підходів. Таким чином, виокремлення міфологеми «андрогінність» в українській чарівній казці як окремого перспективного предмета наукового дослідження цілком виправдало себе.

Очевидним постає і практичне значення дисертаційної роботи Аліни Опрелянської, що полягає в можливості подальшого дослідження теоретичних питань казкознавства, порівняльної фольклористики, а загальні положення та висновки можуть бути впроваджені в курси українського фольклору, враховані в курсах з проблем етнології, при укладанні словників фольклору.

Структура роботи детермінована поставленою метою, яка полягає у виявленні специфіки міфологеми «андрогінність» як важливого сюжетно-образного елемента в теоретико-методологічній моделі української чарівної казки: перший розділ висвітлює теоретико-методологічні засади дослідження еволюції гендера в гуманітаристиці; другий – розкриває шляхи втілення міфологеми «андрогінність» героями чарівної казки; третій – репрезентує роль етнографічного субстрату (вірувань, ритуалів та археологічного матеріалу), який розкриває логіку у формуванні персонажів чарівних казок та їхніх андрогінних властивостей, а також роз'яснює розвиток релігійних ідей у світоглядних і творчих параметрах.

Чітке формулювання дослідницьких завдань, які включають як суто теоретичні кроки (історія гендерного дослідження у казкознавстві, обґрунтування доцільності виокремлення поняття «андрогінність», з'ясування в гендерному дискурсі характерних ознак цієї продуктивної та впливової категорії українських чарівних казок), так і практичні дії, спрямовані на впорядкування емпіричного матеріалу (просторова специфіка сюжетотвірних мотивів, художньо-виражальних засобів, символіки найпоширеніших образів, андрогінних медіаторів) із структурно-ритуальним підходом, продуманість композиційної будови дисертаційного тексту дозволяють А. Опрелянській досягти оптимального співвідношення теоретичного та історіографічного компонентів з аналізом генетичних, семантичних і функціональних елементів системи української чарівної казки. Висновки й отримані результати є цілком вірогідними.

Водночас деякі положення дисертації викликають запитання. Зокрема, авторка у дисертацій-

ній роботі часто звертається до понять гендер, гендерні/ статеві концепти, гендерні стереотипи, гендерне казкознавство, жіночі/чоловічі казки, гендерний підхід, гендерно-рольові стереотипи у жіночих чи чоловічих персонажах та ін. І тут виникають запитання: у чому ж полягає диференціація цих понять в контексті пропонованого дослідження? Чи потребують ці поняття конкретизації в різних аспектах дослідження? Тому здається було б доцільним виділення в першому розділі дисертації окремого підрозділу, в якому має бути здійснена класифікація й критичний аналіз термінологічного апарату, межі його наповнення. Дисертаційна праця насичена багатою і цікавою фактологією стосовно досліджуваної теми. І тут, природно, привертає увагу інтерпретація одного з таких фактів. Так, у дослідженні декларується висновок щодо кореляції андрогінності з міфологічною ідеєю первісної релігії, ідеєю божественної двоєдності. Загальновідомо, що трактування поняття андрогінності залежить від дискурсу, в якому воно розглядається. Однак пригадаємо, що міфологічна свідомість первісної людини оперує не стільки бінарними опозиціями, як загалом містить у собі ідею первинної цілісності усього суцього.

Створення світу, згідно з міфом – це завжди розпадання цілого, неділимого. Тому видається, ідея андрогінності є втіленням цієї первинної цілісності. Принаймні, в архаїчних культурах андрогінність є атрибутом Вищої сили, що не пов'язана із жодною статтю. Античні філософи андрогінами вважають міфічних «ідеальних» істот-предків, перволюдей, що поєднують у собі жіночі та чоловічі ознаки. Тобто висновок напрошується сам собою: андрогінність – атрибут Вищої сили, ознака божественності. Тож, певно, не випадково культурний герой протистоїть соціуму й відзначається своєю винятковістю, наділений особливими здібностями та статусам, а отже і богоподібною природою.

Однак висновок передбачуваний: комплексний аналіз дисертації А. Опрелянської «Міфологема «андрогінність» в українській чарівній казці» – це оригінальна, цілісна, завершена наукова праця, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що сукупно розв'язують вагомі для розвитку сучасної філології наукові завдання.

Висновки. Отже, однією ж із найпродуктивніших сьогодні наукових концепцій щодо фольклору і науки про усну народну творчість є їхня функціональна диференціація, яка пов'язана з піднесенням національної свідомості українців. Вона полягає в тому, що сучасні дослідження з проблем фольклористики в Україні мають як традиційні «академічні», так і «сучасні», «новочасні» напрями.

Зауважимо, що саме ці напрями визначають пріоритетні аспекти розвитку відповідно науково-фольклористичних шкіл, репрезентують домінуючі тенденції наукових пошуків відомих учених

і фольклористів-початківців, формують сучасну проблематику досліджень у цій галузі й руйнують усі песимістичні прогнози щодо майбутнього українського фольклору та фольклористики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закальська Я.А. Український фольклор спротиву: традиція і модифікація, трансмісійні механізми: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07. Київ, 2021. 20 с.
2. Определянская А.О. Мифология «андрогинность» в украинской волшебной сказке /English version. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Державний реєстраційний номер 0823U101591. Облікова картка дисертації 0823U101591.pdf. Здобувач Определянская Аліна Олександрівна. Спеціальність 035 – Філологія. Дата захисту 18-12-2023. Спеціалізована вчена рада 2917 Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
3. Павлова А.К. Співанка-хроніка в контексті етнокультурної традиції українства. Ірпінь: Університет ДФС України; Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2021. 184 с.
4. Савощенко Я.А. Фольклоризм авторської прози Марії Матіос: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07. Київ, 2019. 20 с.
5. Ціпка А.В. Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності: монографія. Київ: «МП Леся», 2015. 748 с.

REFERENCES

1. Zakalska Y. (2021) Ukrainyskyi folklor sprotyvu: tradytsiia i modyfikatsiia, transmissiini mekhanizmy [Ukrainian folklore of resistance: tradition and modification, transmission mechanisms]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.07. Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].
2. Oprelianska A.O. Mifolohema «androhinnist» v ukrainyskii charivnii kaztsi/English version. [Mythology «androgyny» in a Ukrainian fairy tale / English version]: Dysertatsiia na zdobuttia stupenia doktora filosofii. Derzhavnyi reiestratsiinyi nomer 0823U101591. Oblikova kartka dysertatsii 0823U101591.pdf. Zdobuvach Oprelianska Alina Oleksandrivna. Spetsialnist 035 – Filolohiia. Data zakhystu 18-12-2023. Spetsializovana vchena rada 2917 Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].
3. Pavlova A.K. (2021) Spivanka-khronika v konteksti etnokulturnoi tradytsii ukrainstva [The singer-chronicle in the context of the ethno-cultural tradition of Ukraine]. Irpin: Universytet DFS Ukrainy; Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia «Ruta»», 184 s. [in Ukrainian].
4. Savoshchenko Y.A.(2019) Folklorizm avtorskoi prozy Marii Matios [Folklorism of the author's prose of Maria Mathios]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.07. Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].
5. Tsipko A.V. (2015) Dukhovna listvytsia davnoukrainskoi slovesnosti: monohrafiia [Spiritual sheet of ancient Ukrainian literature]. Kyiv: «MP Lesia», 748 s. [in Ukrainian].